

KOLOZSVÁR KERESKEDELME A XVI. SZÁZADBAN

1

A XVI. század folyamán az európai országok fejlődésében két irányzat észlelhető: egyesek a hűbériségből a tőkésrendbe való átmenet szakaszába jutnak, s egész gazdasági rendszerük átalakul, míg más országok, ahol a gazdasági és társadalmi változások nem hatolnak olyan mélyre, még hosszú ideig hűbéri jellegűek maradnak.¹

A hűbéri magyar királyság lehanyatlása (1526) után külön államegységgé vált Erdély lendületes fejlődésnek indulhatott volna, ha önállóságát nem kell oly drágán megváltania. A török birodalom és a Habsburg-ház országai közé ékelten, a XVII. század folyamán nemesak, hogy hovatovább megrekedt a fejlődés útján, hanem hanyatlásnak is indult.

A XVI. században az erdélyi gazdasági élet kibontakozása elé gördülő minden akadály ellenére, az új idők szele eljutott ide is és eléggé erősnek bizonyult ahhoz, hogy számos téren éreztesse hatását: jelentősebb helyre emelkedett a pénzjáradék, a belső piac fejlődésnek indult, egyes fontosabb városok megnövekedtek, helyzetük megszilárdult, a felülépítmények síkján pedig termékeny talajra talált a reneszánsz és a hitújítás.

A városi élet minden ága s különösképpen a kereskedelem és az ipar, tartós virágzásnak indult, s ezt a fejlődést csak a háborúk és belviszályok akadályozták. Némelyik jelentős erdélyi város, mint Beszterce, Szeben vagy Brassó a román fejedelemségekben megnyilvánuló rendkívüli keresletnek köszönhette gyarapodását és csak kisebb mértékben a belső piacnak. Ez a három nagy határmenti kereskedelmi gócpont elárasztotta a román fejedelemségeket saját kézműves termékeivel, a többi erdélyi szász város portékáival, nyugati és levantei termékekkel; ez utóbbiakhoz nemegyszer Közép- és Nyugat-Európa közvetítésével jutott hozzá, és helyettük nyersanyagokat, valamint a kézművességek vagy a nyugatra irányuló kivitel számára szükséges árukat

¹ E dolgozat rövidített összefoglalása *Clujul în secolul al XVI-lea (Producția și schimbul de mărfuri)* című könyvem negyedik (Kolozsvár kereskedelme a XVI. században) és ötödik (Kolozsvár gazdasági kapcsolatai és főbb kereskedelmi útjai) fejezete eredményeinek. E terjedelmesebb munkám az RNK Akadémiája kiadásában jelenik meg rövidesen. Az alább következő megállapítások teljes bizonyítóanyagát tehát az érdeklődő ott találhatja meg. — E cikkem magyar fordítását Engel Károlynak köszönöm.

hozott be a román vajdaságokból. Ezek a városok uralták Havasalföld s részben Moldva piacát is.

Kolozsvár, központi fekvésénél fogva szívósan arra törekedett, hogy a belső piac jelentős részét meghódítsa s ezáltal fontos szerepet biztosítson magának a termelésben és az áruforgalomban. Gazdasági erejének és lakosai számának növekedése azt tükrözi, hogy Kolozsvárnak a XVI. század folyamán sikerült nagy kiterjedésű vidékeket saját maga termelte vagy idegenből származó árucikkkel ellátnia, és e területek mezőgazdasági termékeinek jelentős részét felvásárolnia.²

A város XV. századi fejlődése már sejteni engedte a következő évtizedekben bekövetkező fellendülést. Kolozsvár lakóinak száma 1453 táján meghaladta az 5000-et s e tekintetben túlszárnyalta Szebent (ahol 1458-ban 896 adózó polgárt tartottak nyilván), vagy olyan külföldi városokat, mint Dresda, Zürich, Basel stb. Csupán Brassó mögött maradt el, amelynek lakossága akkoriban körülbelül 7000 főre rúgott. A magyar királyság lehanyatlása után, az önálló erdélyi állam kereteiben Kolozsvár tovább fejlődött és a XVI. század második felében virágkorát élte. A város bizonyos tekintetben az önálló fejedelemséggé alakult Erdély gazdasági központjává vált. „az egész ország kulesává” — ahogyan Giovanandrea Gromo 1565 táján megjegyezte: Kolozsvár lett a „civitas primaria Transsilvaniae”. A városban templomok, iskolák, árvaházak emelkedtek, volt kórháza, gyógyszertára, fürdője és tanácsháza, kereskedelmi háza stb., sőt egy adott pillanatban (1581) a fejedelem itt állított fel az ország számára egyetemet három karral. Kolozsvár ezekben az évtizedekben mind a városiasodás, mind a lélekszám gyarapodás szempontjából fejlődött. A XVI. század második felében lakossága elérte a 8.000 főt; vagyis a 9.000 lakosú Brassó kivételével, Erdély valamennyi más városánál népesebb volt.³ Kézműves termékeinek változatossága, a céhek jelentős száma (kb. 30), az iparágak viszonylag nagy száma (kb. 60), amelyek közül kb. 31 esaknem kizárólag piacra dolgozott, tekintélyes helyet biztosított számára Közép- és Délkelet-Európa városai között is.⁴ Az a több ezer kolozsvári kézműves, aki a XVI. században közszükségleti cikkeket, drága és finom portékát, vagy más kevésbé értékes és olcsóbb árut termelt a városi vagy vidéki fogyasztók részére, akár rendelésre dolgozott, akár a piac számára, hozzájárult ahhoz, hogy az ország lakossága jó részének létszükségleteit biztosítsa.

A XVI. században Kolozsvár már túljutott azon a fejlődési fokon, mikor közvetlen környékével olyan önálló gazdasági egységet alkotott, amelynek keretében egész gazdasági életének körforgása végbement. Az anyagi javak forgalma megélnéült. E században szerzett vámkiváltságaiból, valamint más oklevelekből nemcsak a gazdasági tájékozódásában beállott változás tűnik ki, hanem a saját gazdasági hatáskörébe vont területek lényeges kiszélesedése

¹ Vö. Goldenberg, *Ciujul în secolul al XVI-lea*, VI. fejezet.

² Goldenberg, *Brassó a XVI. század közepén és az 1537. évi rendületi kivételét*. A kolozsvári V. Babeg és Bolyai egyetemnek közleményei. Társadalomtudományi sorozat, 1936. 180.

³ Goldenberg, *Ciujul în secolul al XVI-lea*, II. fejezet.

is. Az a kiterjedt vidék, ahonnan a város nyersanyag-szükségletét fedezte és amelyet kézműves termékekkel, különböző kereskedelmi árukkal látott el, Nagyváradig, Székelyhidig, Nagykárolyig, Szatmárig, Nagybányáig, Bálványosváraljáig, Lekencéig, Szászrégenig, Marosvásárhelyig, Nagyenyedig, Belényesig nyúlt, vagyis magába foglalta Erdély középső felének nagy részét, nyugati széleit és egész északnyugati csücskét. Külkereskedelmi szempontból Kolozsvár számára, különösen a XVI. század második felében, a Béccsel, Lengyelországgal (főképpen Krakkóval), Morva- és Csehországgal folytatott kapcsolatok voltak a legjelentősebbek. Az előbbi valószínűleg Kassán, Pozsonyon, Bécsen, vagy Brünnön keresztül — ritkábban Buda érintésével — bonyolították le. (Egyébként Prágán, Brünnön, Pozsonyon vagy Kassán keresztül Kölnnel és Nürnberggel is lehetett kapcsolatot teremteni, anélkül, hogy Bécsét érintették volna); a másik kereskedelmi útvonal, amely általában Lengyelországgal és főképpen Krakkóval kapcsolta össze Kolozsvárt, Kassán, Bártfán, Eperjesen, Új-Szandecen (Nowy-Saczon) haladt át, bár ritkán az is előfordult, hogy Kassát kikerülték. Morva- és Csehországgal Kassán át, a belusi vámon stb. keresztül közlekedtek. Krakkó révén Kolozsvár s ezáltal Erdély összeköttetésben állott az ún. porosz úttal, amely Piotrków—Torún vonalán Danzigba (Gdansk) vezetett és innen tovább Flandriába. A város kedvező fekvése, az a körülmény, hogy közelebb volt a jelentős közép-európai gazdasági központokhoz, lehetővé tette, hogy jobb feltételek mellett kereskedjék behozatali árukkal, mint más erdélyi városok, kiépítse kapcsolatait a német, cseh, morva, lengyel gazdasági gócpontokkal s ugyanakkor élénkítse a román fejedelemségekkel folytatott kereskedelmét.

Mint ismeretes, a XVI. század második felében a szász kereskedelem a hanyatlás jeleit mutatta. A szászok helyzetét megnehezítette, hogy egyes kereskedelmi területeken román, görög, macedon, bolgár, aromán, örmény, később pedig zsidó kalmárokkal kellett vetélkedniük, s ez a körülmény komoly kihatással volt a Kárpátok övezetében fekvő városok lakosságának kereskedelmi tevékenységére. Bár anakronizmus lenne „az erdélyi kereskedelmi tevékenység teljes megbénulásáról“ beszélni — amint ezt Grimm állítja,⁵ a szász kereskedelem — Jickeli találó megállapítása szerint — főképpen a XVI. század második felében „az előretörésből védekezésbe ment át“.⁶ Ezzel szemben, a kedvező körülmények folytán, Kolozsvár kereskedelmi forgalma az áruk értéke tekintetében meghaladta olykor más városoknak, Szebennek, sőt a fő kereskedelmi gócpontnak, Brassónak, a kereskedelmi forgalmát is.

2

Ebben a tanulmányban a kereskedők által lebonyolított tulajdonképpeni áruforgalomnak bizonyos jellegzetességeit szándékszunk elemezni. Mielőtt azonban a tárgyra térnénk, le kell szögeznünk röviden az alábbiakat:

⁵ Josef A. Grimm, *Die politische Verwaltung im Grossfürstenthum Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1856. III. 13.

⁶ Otto Pritz Jickell, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 1913 (XXXIX). 85.

Köztudomású, hogy a kereskedők nem minden zökkenő nélkül szerezték meg a piacokat. Sok időbe telt, míg a kalmárnak sikerült bizonyos mértékig eltávolítani a közvetlen termelőt a piacról és a kereskedelmet saját foglalkozása jövedelmi forrásává tennie. A hazai történetírásban nem történtek még kísérletek a kereskedő és a mesterember piaci hatáskörének szétválasztására. Gyakran nem tettek különbséget a termelő és kereskedő között, a termelőt, azaz a mesterembereket és olykor a parasztokat is figyelmen kívül hagyták. Bárhol bukkant fel valami adás-vételi ügylet, a kereskedőt hozták előtérbe, s a termelés kérdéseit elhanyagolták a kereskedeleméhez képest. Midőn a korabeli oklevelekben a *mercatores*, *institores* vagy *negotiatores* szavak előfordultak, nyomban azonosították ezeket a kereskedőkkel és tevékenységüket hivatásos kereskedelemnek minősítették. A huszad- vagy harmincad-lajstromokban feljegyzett neveket a lebonyolított ügyletek mérete alapján sorolták be „a nagy kereskedők”, „kis kereskedők” stb. kategóriájába, jóllehet, kivált a második csoportba tartozók, csak elvétve, évenként egyszer-kétszer, jelentéktelen összegért vásárolt áruval fordultak elő e számadásokban. Következésképpen a középkori okleveles anyag vizsgálatánál és főképpen statisztikai kimutatások összeállításakor, bizonyos tévedési együttható beszámítása mellett, mindenkor figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy az oklevelekben szereplő *mercator* kifejezés vagy a huszad- és harmincad-jegyzékekben található nevek jelölhetik a közvetlen termelőt (iparost, parasztot), aki más portékákért cserébe hozta vásárra az áruját; de jelölhetik a posztót, fűszereket, vagy más árucikkeket piacra hozó kalmárokat, illetve azokat, akiknek a kereskedelem alkalmi jövedelemforrásuk volt. Csak azt lehet kereskedőnek tekinteni, aki árut szerez be, vásárolt portékával s nem pedig saját maga termelte árukkal kereskedik; a vásárolt árut anélkül adja tovább, hogy átalakítaná, vagyis azért vásárol, hogy eladjon; azért áru, hogy haszna legyen rajta. Tevékenysége célja nem az egyszerű újratermelés, hanem a kereskedelmi profit.⁷ Tevékenysége foglalkozásszerű és ebben különbözik némely mesterembernek szakmájától idegen árucikkekkal üzött alkalmi kereskedésétől.

A kolozsvári mesterek és vevőközönségük közötti kapcsolat nem korlátozódott a városi piacra. A piacra való termelés túlsúlyba jutása a városi piac kereteinek túllépését jelentette. Ime két beszédes adat azon kevés okleveles feljegyzésből, amely más vásárhelyekre és országos vásárookra árut vivő kolozsvári mesteremberek utazásáról fentmaradt. Egy tanúvallomás alkalmából Lukács szijgyártó (*coriarius*) azt állítja, hogy „Beszterceére érkezett a Keresztelő Szent János születésnapján ott tartott sokadalomba és a megszo-kott helyen ütötte fel a sátrát (*tentoria*) a többi kolozsvári és besztercei szijgyártóval egyetemben“, hogy áruikat (*instrumenta venalia*) eladásra kirakhas-sák.⁸ A tekei országos vásárra Eppel Lörine szabó egy szekérderék ruhával (*vestibus sarcitis*) érkezik meg. A szekeret Balma János, régeni szabósegéd

⁷ V. N. Jakovcsevszkdj, *Kupecseszhij kapital v feodalyno-kreposznicseszhoj Rosszii*. Moszkva, 1953. 9.

⁸ Beszterce város levéltára a kolozsvári Állami Levéltárban, 101/1570. nov. 6.

örizetére bizza. Ez viszont oly derekasan tartja szemmel a szekeret, hogy Eppel másnap szekerének és portékájának csak hült helyét találja.⁹ Ebből a két példából és más hasonlókból, melyeket most nem idézünk, kitűnik, hogy a kolozsvári mesteremberek nagy többségének állandó kapcsolata volt a piaccal, és ez egyeseket közülük arra ösztönzött, hogy túllépjék a hagyományos, megszokott kereteket és saját készítményü termékeiken kívül más árucikkeket is vigyenek a vásárba; vagyis a céhszabályok nyílt tilalmát megszegve, behatoljanak a kereskedők működési területére.

3

Kolozsvár már a XV. századtól kezdve élénken részt vett a bel- és külkereskedelemben. Ez a kereskedelem most mind területileg, mind pedig mennyiségileg nagyobb arányokat ölt. A város kereskedői szinte minden helyi piacon megjelennek áruikkal, ott vannak a legtöbb erdélyi vásárhelyen és országos vásárokon, sőt eljutnak a határokon túliakra is. A Kolozsvárra érkező és az innen elszállított árukészletek bősége és választékossága állandóan növekszik. Természetszerűleg az árukészlet gazdagodását és minőségének javulását bizonyos fokig az erdélyi társadalomnak a reneszánsz időszakában végbement általános fejlődése is indokolja.

A XIV. században, a vám-kiváltságlevelek és más oklevelek szerint a kolozsvári kereskedők által Buda, Németország (Bécs), Olaszország (Velence), Csehország és Lengyelország felé szállított áruk között még a mezőgazdasági termékek (ökör, ló, disznó, sonka, prém, bőr, hal stb.) vannak túlsúlyban. Az ipari cikkek elenyésző kis számmal szerepelnek a korabeli kolozsvári oklevelekben.¹⁰ A XV. század végén (1478, 1491) a szebeni, brassói, kolozsvári, besztercei, segesvári stb. mesteremberek s kereskedők és a váradi káptalan között támadt nézeteltérés alkalmával, egy egész sor árurol — mezőgazdasági termékekről és kézműipari cikkekről — esik szó, amelyek a váradi vámon keresztül jutottak Magyarországra, illetve Erdélybe. Például posztók (brüsszeli, Ypres-i, kölni, *Londys*, *Dormeto*, *Mesery*, *Panpring*), hal (viza), gyapjú, vas, gabona, hagyma, len, kender, só, komló, széna, bőrök (bivaly-, borjú-, kecske-, juh-, bárány- és rókabőr), viasz, faggyú, méz, bor, disznó, szarvasmarha, ló, herbécs, baromfi, sonka, valamint a következő kézműipari cikkek: nyereg, edény, takaró, szörmeáru, ruha, cserzett bőr, nemez, ij, tegez, lám, öv, kalap, sarkantyú, kard.¹¹ Külkereskedelmi téren a mérleg a kivitelre szánt mezőgazdasági termékeknek és nyersanyagoknak kedvez.

Azok az intézkedések, amelyeket Kolozsvár városa a XVI. században kereskedői-üzleti tevékenységének támogatására foganatosított, valamint a magyar királyoktól és az erdélyi fejedelmektől szerzett kiváltságok jelentős

⁹ Uo. 86/1570. aug. 29.

¹⁰ Vö. Franz Zimmermann — Carl Werner — Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1897. (ezután: Ub.) II. 191—192, 268, 321, 456, 461, 483—484, 508—509, 532.; — Hermannstadt, 1902. III. 317—320, 323—325, 359—360, 366—367. — Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea*. IV. fejezet.

¹¹ Goldenberg, i.m. IV. fejezet.

gazdasági sikerekhez vezettek, és megélénkítették a kereskedelmet.¹² 1506-ban Kolozsvár jogot kap szabad országos vásárok (*nundinae liberae*), illetőleg évi vásárok (*fora annualia*) tartására Szent Imre napján (nov. 5) és Judica vasárnapon, nyolc év múlva pedig azt az engedményt nyeri, hogy hetivásárt csütörtökön kívül, hétfőn is tarthat, vagyis hetente kétszer. Rövidesen az árumegállítási jog (Stappelrecht) okozta kötöttségeket is elhárítják. Ezzel a joggal 1508-ban még csak Szeben és Brassó rendelkezett, Beszterce 1523-ban szerzi meg, 1538-ban Kolozsvárra vonatkozóan is említés történik róla, bár valószínűleg a többi erdélyi város még nem ismerte ezt el. 1558-ban Izabella királynő évente négy országos vásár tartását engedélyezi Kolozsvár városának, mégpedig: Szent Gergely (március 12), Szent Antal (jún. 13), Szent Lőrinc (aug. 10) és Mindenszentek napján (nov. 1). Ezekben az időszakokban 14 napig szabadon adhatott-vehetett bárki Kolozsváron. Ugyanakkor a királynő megerősítette a kolozsvári kereskedőknek azt a kizárólagos jogát, hogy az év többi napján az idegen kereskedők által a városba hozott portékákat felvásárolják és árusíthassák. A szebeniek és brassóiak megrémülnek, mikor Kolozsvár kéri, hogy a városban bármilyen átmenő árut kirakathassanak. Ez érthető is, hiszen — mint már említettük — ez a város az Erdélyt Magyar-, Német-, Cseh- és Lengyelországgal összekötő egyik főútvonal mentén feküdt; de hasztalan próbálták elgáncsolni Kolozsvárt az árumegállítási jog elnyerésében. 1558 januárjában Kolozsvár a vas kivételével minden más árura megkapja az árumegállítási jogot, az 1558. március 15-én megjelent rendelet szerint pedig minden magyar, görög, román és más nemzetiségű kereskedő köteles az Erdély határain túlról hozott áruit Kolozsváron *tanquam emporio* lerakni és a négy országos, szabad vásár kivételével csak a kolozsváriaknak eladni. Az 1558., 1559. és az 1571. évi országgyűlés határozatai egyébként a Kolozsváron használatos mértékeket (fontot, rőföt, köbölt) a fejedelemség egész területére érvényes mértékegységekké teszik.

Az árumegállítási jog (*ius depositorii*, *ius stapulae* vagy *ius emporii*) elnyerése elsősorban azt jelentette, hogy az ilyen joggal felruházott város területére érkezett árut bizonyos időpontokban kötelező módon el kellett adni, elsősorban, sőt néha kizárólag, a helybeli kereskedőknek. E jog adományozása hozzájárult Kolozsvár gazdasági helyzetének megszilárdításához, viszont erdélyi viszonylatban a rendszer széleskörű alkalmazása, az árumegállítási jognak számos más városra való kiterjesztése nagyban hátráltatta a szabadabb versenyt a kereskedelem terén. Szűk keretek közé szorította a kezdeményező szellemet a kereskedelemben, bizonyos útvonalakra kényszerítette a fogyasztókat és a kiskereskedőket és megnehezítette számukra, hogy közvetlenül hozzáférhessenek az áruforrásokhoz. Ez a jog ugyanakkor széles súrlódási felületet teremtett a kiváltsággal felruházott városok érdekei között, ugyanis valamennyien a lehető legnagyobb hasznot akarták húzni egyeduralmi helyzetükből, amelyet csak a többi városok hasonló kiváltságai esorbítottak meg.

¹² I.m. IV. fejezet. — Jakab Elek, *Ohlevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda, 1870, 311, 330, 335–336, 383–384. *Ohlevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Bp., 1888. 34–35, 38–39, 58–60 (ezután: Jakab, *Ohlevéltár*).

A XVI. század második felében Kolozsvár harmincad-hely is lett. Az első és egyetlen XVI. századi harmincad-jegyzék, melyhez hozzáférhettünk, 1599-ből származik.¹³ E számadáskönyvben található bőséges adatok híven tükrözik, miként nőtt meg Kolozsvár kereskedelmi szerepe a század folyamán és hogyan fokozódott e város jelentősége a korabeli Erdély összkereskedelmének szempontjából.

A harmincadok és a huszadok a központi hatalomnak járó, vagy a városoknak bérbeadott vámok voltak. Egyes városokban huszadot szedtek (Brassó), máshelyütt huszadot és harmincadot (Szebenben), Kolozsvárt pedig kizárólag harmincadot. Ezt az illetéket csak a behozatali áruk után kellett fizetni, illetve a városban készített egyes árucikkek után, amelyeket az ország más piacain értékesítettek. Úgy látszik, nem minden kézműipari termék esett harmincad alá, miért is aránylag ritkábban fordulnak elő a harmincad-könyvben. Az is megtörtént, hogy egyes kereskedők vagy mesterek menteséget élveztek a harmincad-fizetés alól, mint pl. Katonai Mihály és Bogner alias Gellyén Imre. Ezek a kolozsvári polgárok nem fizettek harmincadot a Németországba, Lengyelországba és Magyarországra szállított áruik (ökör, ló, szarvasmarha, juh, bor, gabona stb.), valamint a román fejedelemségekbe vitt kézműáru termékek után. Becslésünk szerint a harmincad-illeték az áru forgalmi értékének az $\frac{1}{25}$ -ére, $\frac{1}{35}$ -ára rúgott; Kolozsvárt más helyektől (pl. Szebentől) eltérőleg, a harmincadot kizárólag pénzben szedték.

A közül a 117 behozatali és kiviteli árutétel közül, mely után harmincadot róttak le 1599-ben és amelynél fel van tüntetve, hogy honnan hozták Kolozsvárra, illetve hova vitték Kolozsvárról, a behozatalt 70, a kivitelt pedig 47 tétel képviseli. E számadáskönyv adataiból kitűnik, hogy *Kolozsvárra árut hoztak:*

Bécsből	— 38-szor
Krakkóból	— 13-szor
Lembergől (Ilvo)	— 4-szer
Beluson át	— 3-szor
„Lengyelországból“	— 3-szor
Nagykárolyból	— 3-szor
Nagybányáról	— 1-szer
Moldvából	— 1-szer
Kassáról	— 1-szer
Debrecenből	— 1-szer

Kolozsvárról szállítottak árut:

Szilágyságba	— 14-szer	Beluson át	— 5-ször
Nagybányára	— 12-szer	Bécsbe	— 1-szer
Váradra	— 7-szer	Krakkóba	— 1-szer
Nagykárolyba	— 6-szor	Szatmárra	— 1-szer

¹³ Kvár város levéltára a kolozsvári Állami Levéltárban. Számadáskönyvek, 8. csomó. XIV. köteg.

A fenti adatokból kitűnik, hogy bár a behozott áruk túlnyomó többsége Németországból (Bécs) és Lengyelországból (Krakkó, Lemberg) származott, vásároltak Cseh- és Morvaországból is. Az előző századokban Béccsel folytatott élénk kereskedelem a XVI. század folyamán a nemzetközi politikai helyzettől függött. Az is előfordult, hogy a forgalom megszakadt, de sohasem teljesen. Az említett harmincad-könyvben található adatok bizonyos fokig megegyeznek egyes történészeknek az osztrák hercegség középkori külkereskedelmére vonatkozó nézeteit. Theodor Mayer például azt állítja, hogy a „bécsiek már a XVI. században elvesztették egyeduralmi kiváltságaikat, és a németföldről Magyarországra irányuló árubehozatal Bécs közvetítése nélkül történt.”¹⁴ Nem tudjuk, Mayer Erdélyre is gondolt-e, amikor Bécs külkereskedelmének a XV. század második felében kezdődő válságáról és hanyatlásáról szólva, megállapítja, hogy a XVI. században a „Magyarországgal folytatott kereskedelem szinte teljesen elvesztette a jelentőségét általában Ausztria és különösképpen Bécs számára, és a bécsiek, akik a középkorban oly fényes szerepet tölthettek be, nem kapcsolódtak már szervesen bele a közvetítő kereskedelembé... üzleti tevékenységük többé-kevésbé kiterjedt, helyi jellegű kereskedelemmé szűkölt.”¹⁵ Ezzel szemben az 1599. évi harmincad-jegyzékből kitűnik, hogy csak a kolozsvári kereskedők az év folyamán kb. 68.000 forint vámértékű bécsi árut hoztak be.

Fontosak azok a kapcsolatok, amelyeket Kolozsvár általában Lengyelországgal s főképpen Krakkóval tartott fent. A Lengyelországból Kolozsvárra hozott áruk vámértéke 1599-ben kb. 12.700 forintra rúgott. Ugyancsak jelentősek a mai Csehszlovákia területével való kereskedelmi kapcsolatok (vámfizető hely: Belus, Trencsén vm. és Kassa).

A Kolozsvárra behozott árukért összesen 3.237 forint 47 dénár harmincadot fizettek, az innen kivittekért pedig 729 forintot és 42 dénárt. 1599-ben összesen 3.966 forint és 89 dénár folyt be harmincad címén a város pénztárába. Tehát a számadáskönyvbe bejegyzett azon áruk vámértéke, amelyeket 1599-ben Kolozsvárra hoztak, vagy innen szállítottak el, kb. 118.000 forintra rúg. Ez viszont rendkívül nagy összeg, ha figyelembe vesszük azokat a nehézségeket, amelyek a politikai helyzet zavarossága következtében ebben az évben az erdélyi kereskedelem elé gördültek. Ebből az összegből a behozatalra kb. 97.000 forint esik, a kivitelre pedig mintegy 21.800 forint — vagyis a behozatal jelentősen meghaladta a kivitelt.

Sajnos nem állott rendelkezésünkre összehasonlítási alapul más erdélyi városok 1599-es huszad- és harmincad-bevételére vonatkozó adat; csupán a XVI. század közepe tájáról, illetve a második feléből származó forrásokkal vethettük össze a kolozsvári jegyzéket. Az összehasonlítást azonban minden hozzávetőleges jellege ellenére érdemes elvégeznünk:

Brassóban egy közepes forgalmú év alatt (1543) a behozott áruk után 1.126 forint és 10 aspert, a kiszállítottak után pedig 1.084 forint 34 aspert

¹⁴ Theodor Mayer, *Der auswärtige Handel des Herzogtums Oesterreich im Mittelalter*. Forschungen zur inneren Geschichte Oesterreichs, Innsbruck, 1909. Heft 6. 95.

¹⁵ Uo. 147—148.

szednek be.¹⁶ Az ebben az évben befolyt huszad tehát 2.210 forint és 44 asperre rüg összesen. Szeben bevétele 1550-ben pénzben 1.930 forint és 12 dénár, valamint 995 forint és 33 dénár értékű török áru (posztó, bőr, övek, kötél (?), paplan, selyem, fonál stb.), vagyis összesen 2.885 forint 45 dénár.¹⁷ Kassán 1585-ben 259 forint 47,5 dénárt vesznek be harmincad fejében a Lengyelországból jövő áruk után, 765 forint 40,5 dénárt az Ausztria felől érkezettekért, 1.231 forint 7,5 dénárt a kiszállított bor után és 217 forint 59,5 dénárt más kiviteli árucikkek után, vagyis összesen 1.437 forint 55 dénárt, viszont 1597-ben 1.281 forint 39,5 dénárt.¹⁸

Egybevetve a fenti adatokat Kolozsvár város 1599. évi harmincad-jövedelmével (3.966 forint 89 dénár) — bár, mint hangsúlyoztuk, az összehasonlítás csak viszonylagos, mivel az adatok nem egy évből származnak s a pénz értéke sem volt teljesen azonos a XVI. század második felében —, mégis jogosan következtethetünk arra, hogy Kolozsvár kereskedelmi forgalma a század második felében elérte, sőt túl is szárnyalta az olyan városokét, mint amilyen Brassó, Szeben, Kassa. A Kolozsvárra érkező és az innen kivitt áruk bőségét csakis az magyarázza meg, hogy megnövekedett a város jelentősége mind az erdélyi piacon, mind a határokon túl.

Az 1599-es harmincad-lajstromból kitűnik, hogy a legkülönfélébb árukat hozták Kolozsvárra. Ezeknek egy része a határokon túl készült, más része pedig hazai termék volt. A behozatali cikkek közül az első helyet a *posztó- és kelme-árak* foglalják el. Posztóféléket leginkább Bécsből vagy Krakkóból hoztak, de a XVI. század elejéhez viszonyítva a választékban változás mutatkozik: nagy mennyiségű boroszlói (kb. 19.000 m), igloui (Jihlava-i), Karasia, Kisnicer (Tišnov-i?), Londys, skárlát, lebergi, opavai, morva stb. posztó került Kolozsvárra. Ugyancsak gazdag a számadáskönyvben felsorolt selyem-, selyemszövet-, finom kelme-, vászon- és más anyagkészlet is. A forgalomban lévő posztó- és kelmeárak számbavétele azt bizonyítja, hogy egyes posztófélések, amelyeket 1538-ban még behoztak Kolozsvárra, mint pl.: a *Burges-i*, *Bergamo-i*, a *Throtmar*, a *Wyzyn*, *Purpyan*, vagy 1558-ban: a *Leppes*, *Puzpokor*, már nem szerepelnek az 1599-es számadáskönyvben, mint ahogy elmaradnak más olyan flamand, Rajna-menti és olasz posztók és kelmék is (Löwen, Verona, Mecheln, Speyer, Aachen, Köln, Maastricht stb. városokból), amelyekkel a XVI. század elején Szeben és Brassó számadáskönyveiben még találkozhatunk. Helyettük ott vannak a morva, esch, lengyel (sziléziai) szövetek és kelmék. Úgy látszik, hogy a XVI. század végén ezek a szövetek, a németalföldi, Rajna-menti és olasz kelmék rovására mindinkább előtérbe kerülnek az erdélyi piacon. Egyébként kolozsvári polgárok e korból szár-

¹⁶ E számítások alapjául a huszad-jegyzékek szolgáltak. Ezek szövegét lásd *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. Kronstadt, 1896. III. 233–234, 238–239.

¹⁷ 1550. *Register des weissen Herren her Mathes Bunczler des Jars czwenziger*. p. 49. Szeben város levéltára a szebeni Állami Levéltárban, *Zwanzigst und Dreissigst Rechnungen: Zwanzigst Rechnungen 1500–1550* (1–22).

¹⁸ Kemény Lajos, *A kassai harminczad története a XVI. század végéig Magyar Gazdaság-történelmi Szemle* 1894. 309. – Uő., *A kassai harminczad 1558-ban és 1597-ben*. Uo. 1896. 214–215.

mazó vagyonleltáraiban és végrendeleteiben is túlsúlyban vannak az iglauri, Opava, gránát, Karasia, skárlát stb. anyagból készült öltözékek.

Jelentős tételt képviselnek a számadáskönyvben a fűszerek és a déli gyümölcsök is (bors, gyömbér, „száritott citrom“, citromlé, szegfűszeg, narancs, nádcukor, mandula, mazsola, „olasz gyümölcsök“ stb.), a vegyi anyagok és főképpen a festékfélék (a Bécsből, Krakkóból és Moldvából hozott sáfrány, a minium, brazíl festék, kénsav, ólomgelét, timsó stb.), fémárúk és fémek (különösképpen kés, amelyből csak Regensburgból, Bécsből, Prágából, Nürnbergből, Stájerországból és Lengyelországból 170.000 darab érkezett. Bécsből, Krakkóból 16.050 kaszát vásárolnak; továbbá gombostű, ólom, ón, vörösréz, sárgaréz stb.), „rövid áruk“ Bécsből, Krakkóból, Csehországból, Nürnbergből 2.327 forint értékben stb. A számadáskönyv nyilvántart emellett még egy sor Nagykároly, Nagybánya, Szilágyság, Szatmár, Nagyvárad felé irányított árucikket (mezőgazdasági és ipari termékek), Krakkóba, Bécsbe és Beluson át szállított árut (faggyút, bőrt és szarvasmarhát), amelyekért 729 forint 42 dénár harmincadot fizettek, vagyis négy és félszer kevesebbet, mint a Kolozsvárra behozott árukért.

A kolozsvári kereskedők fontos szerepet játszanak a jómódú lakosság fényüzési cikkekkel való ellátásában. Így többek között ők szállítanak állandóan drága árukat: szövetet, prémet (bársonyt, kamukát, gereznát, atlaszt stb.) az erdélyi vajdáknak, majd később a fejedelmi udvarba. Mindazt a támogatást élvezik, amit az érdekelt erdélyi vajdák, illetőleg fejedelmek kereskedelmi kiváltságok, vámmentesség és a kereskedői előjogok védelme terén nekik nyújthattak.

4

Különösképpen fontos feladat nyomkövetni a kolozsvári kalmárok külkereskedelmi kapcsolatait a XVI. században, ahogyan az erdélyi levéltárakban fentmaradt — bár nagyon hiányos — okleveles anyagból kiviláglik.

Kolozsvárnak Nyugatra irányuló kereskedelmében a XVI. század folyamán is a mezőgazdasági termékekre esik a fősúly; főleg szarvasmarhát, juhot, lovat, bőrt stb. szállít. Erdélynek önálló fejedelemséggé alakulása nem okozott törést a kereskedelmi forgalomban, kivált a Magyarországon átmenő kereskedelem terén.

A török uralom nem gördített akadályokat a kereskedelem elé a hódolt-ság alá jutott területeken s a rajtuk áthaladó átmenő forgalmat sem zárta el. Az oszmán tisztviselők visszaélései és megvesztegethetősége azonban hátráltatta a kereskedelmi tevékenység kellő kibontakozását ezeken a területeken, noha a kolozsvári kereskedők többek között II. Szelimtől 1573-ban és 1575-ben, Báthori Kristóftól pedig 1576-ban kiváltságokat kaptak a török földön való kereskedelemre vonatkozóan.¹⁰ Katonai Mihály és Bogner alias

¹⁰ Jakab, *Kolozsvár története*. Bp., 1888, II. 210 (ezután: Jakab, *Tört.*). — Jakab, *Oklevéltár*, II. 96–99. — Szalay László, *Erdély és a Porta, 1567–1568*. Pest, 1862. 84–85. közli a szultán parancsát a budai és temesvári beglerbéggekhez, hogy a kolozsvári kereskedőket ne zavarják útjukban a török birodalom területén. — Vö. Kvár város Ivt. M. 5.

Gellyén Imre városbírák számára 1599. március 10-én és szeptember 3-án adott harmincad-mentesség és „ökörrel, tehénnel, lóval, kancával, borjúval, juhval s más lábasjőszággal, borral, gabonával, kölessel, és más áruval” való szabad kereskedéssel kapcsolatos kiváltság nemcsak Németországra, Lengyelországra és a román fejedelemségekre vonatkozik, hanem Magyarországra is.²⁰ Igaz viszont, hogy mivel a XVI. században megváltozik Kolozsvár gazdasági tájékozódása azokhoz az állandó kereskedelmi kapcsolatokhoz képest, amelyeket Németországgal, a lengyelekkel és a cseh-morva tartományokkal fenntart, magyarországi összeköttetései meglazultak. Az északnyugat felé irányuló külkereskedelmi tájékozódásnak kedvezett az a körülmény is, hogy Kassa, e fontos átmenőpont, 1536 óta Zápolya János birtokában volt; továbbá az, hogy a Lengyelországgal szoros kapcsolatban álló Báthoriak mindenben támogatták az Erdély és Lengyelország között szövődő kereskedelmi kapcsolatokat. Végül — mint ismeretes — a XV. században a szepesi városok a lengyel királyok fennhatósága alá kerülnek, akik Krakkót is következetesen felvirágoztatni igyekeztek. Bécsen, Prágán, vagy Pozsonyon keresztül (a „Prager” vagy „böhmische Strasse” néven ismert út összekötőpontjain) Velence—Nürnberg—Prága—Pozsony—Krakkó—Lemberg közvetítésével Kolozsvár hozzájuthatott a nyugati vagy keleti árukhoz.

A Béccsel folytatott kereskedelem, amely időnként visszaesett — pl. az I. Ferdinánd és Zápolya János közötti ellenségeskedések szakaszában —, mint fentebb említettük, a XVI. század második felében különösképpen fellendült.

1579-ben Kis Imre kolozsvári kereskedő és bécsi kereskedők üzletkötéseiről történik említés.²¹ 1588-ban Postometw nevű kolozsvári polgár utazik Bécsbe, hogy ott kb. 1.500 forint értékű árut vásároljon, 1591-ben Kis György indul el Theleki István társaságában, s 2.000 forintot visz magával; később Keozedi János és Theleki István mennek Bécsbe 1.200 forint forgótökével.²² Ugyanezekben az években említik Kalmanczehi Miklós, Kovács Lőrinc és ugyancsak Theleki István kereskedőket, akik 1.104 forint értékben vásárolnak posztót.²³ Egy adás-vétellel kapcsolatos perben, amely a kolozsvári bíróság előtt folyik 1593-ban Chanádi János kolozsvári vádlott ellen, utalnak néhány helybeli és bécsi lakos kolozsvári kereskedőnek 32.000 forintot kitevő óriási tartozására is.²⁴ Az 1599-es harmincad-számadáskönyvből az is kitűnik, hogy Bodoni Mihály, a tiroli származású Masswander Gáspár és más kolozsvári kereskedők több ezer forint értékű árut szállítanak Bécsből.

A kolozsváriak fenntartják kapcsolataikat az olasz kereskedőkkel is. Ismeretes, hogy a kolozsváriak már a XIV. században összeköttetésben álltak a Krim-félszigeten megtelepedett genovai kalmárokkal, az 1404-es kiváltságlevelük pedig Velencével való kereskedésükre utal.²⁵ A város XVI. századból származó bíraskodási jegyzőkönyveiben is történnek „velencei... ügyle-

²⁰ Jakab, *Tört.* II. 172–174. Eredeti je: Kvár város lvt. TT. 25. — Vö. uo. T. 92.

²¹ Kvár város lvt. *Decreta centumvirorum. 1569–1584.* p. 201.

^{22, 24} Kvár város lvt. *Protocolla iudiciaria. 1590–1594.* p. 92, 95, 99, 441.

²³ Ub. III. 324. — Olasz kereskedők a XVI. századi Erdélyben: Pritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen in Südosteuropa.* München, 1955. II. 50–51.

tekre" való utalások, van szó Velencében és Milánóban tett üzleti utakról, velenceieknek adós kolozsvári kereskedőkről stb.²⁶

Jelentősek voltak Kolozsvár kereskedelmi kapcsolatai a román fejedelemségekkel. Erre vonatkozólag sajnos csak gyér okleveles utalás maradt fenn ahhoz képest, hogy milyen részletesen emlékeznek meg a városi számadáskönyvek a XVI. és a XVII. század folyamán különböző alkalmakkor ideérkezett bojárok és előkelőségek elszállásolásáról. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell azt a tényt is, hogy Szeben és Brassó árumeállítási joga gyakran akadályozta a Kolozsvár és a román államok közti kereskedelmi kapcsolatok normális lebonyolítását.

E kapcsolatok, amint a rájuk vonatkozó okleveles anyagból kitűnik, élénkek voltak a XVI. század előtt is. 1474-ben Basarab havasalföldi vajda tiltakozott Brassóban az ellen, hogy „kereskedőinket” nem engedik vásárolni és eladni „Váradon és Kolozsváron”.²⁷ A brassóiak, akik félték a kolozsvári kereskedők versenyétől és Havasalföldnek Kolozsvárral való kereskedelmi kapcsolataitól, igyekeztek akadályokat támasztani, anélkül azonban, hogy sikerült volna nekik az összeköttetéseket megszakítaniuk.

1475-ben egy havasalföldi román kereskedő (*mercatozem volachalem de partibus transalpinis*) és egy kolozsvári kereskedő közti peres ügyben ítélik Szeben városában, valami bors-vásárlással kapcsolatban.²⁸ A szebeniek, akárcsak a brassóiak, mintegy monopóliumképpen őrzik azt a jogukat, hogy beavatkozhatnak a havasalföldiek erdélyi kereskedelmébe. Ezért 1494. január 11-én Hagymási Miklós erdélyi alvajda tiltakozott Szebenben az ellen, hogy e város vezetősége megakadályoz „mást” abban, hogy *valachok*nak (havasalföldieknek) eladjon, vagy tőlük vásároljon. Minthogy az alvajda levele kolozsvári keltezésű, nyilvánvaló, hogy e tiltakozás a város sugalmazására készült.²⁹ Radu cel Mare 1499. február 18-i leveléből is kitűnik, hogy Havasalföld kereskedelme Kolozsvárral nem szakadt meg, mert egy Gherghina nevű havasalföldi személy adósság miatt kerül ellentétbe a kolozsvári Olasz Tamással.³⁰ A XVI. században az Erdély és Havasalföld közti politikai ellentétek átmenetileg a kolozsvári és havasalföldi kereskedők kapcsolatainak megszakításához vezettek. Pl. Zápolya János vajda 1522-ben a király parancsára megtiltja a kolozsvári kereskedőknek, hogy Havasalföldébe fegyvert szállítsanak.³¹ Máskor II. Lajos az erdélyi szücsök támogatására meghagyja a kolozsvári és a más városbeli kereskedőknek, hogy ne szállítsanak Moldvába vagy Havasalföldre nyers és kikészítetlen bárány-, róka-, valamint nyestbőrt.³²

²⁶ Kvár város lvt. *Protocolia iudiciaria. 1564–1565.* p. 126. skl.

²⁷ Ion Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Tării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV. și XVI.* București, 1902. 81.

²⁸ Szebeni Állami Levéltár, A.S.S. Doc. II. 358. (1475. júl. 6.).

²⁹ Hurmuzaki—Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor.* București, 1911. XV/1. 140.

³⁰ Uo. 151.

³¹ Kvár város lvt. fasc. II. nr. 8. (1522. jan. 4.).

³² 1519. márc. 17-i oklevél *A kolozsvári czéhek privilegiumai* c. XIX. század eleji kézirat 528. lapján, az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárában (volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára).

Izabella királynő viszont 1558-ban engedélyt ad a kolozsváriaknak, hogy áruikat — valószínűleg kézműipari termékeket is — kiviassék Moldvába és Havasalföldre, onnan pedig juhot, ökröt és disznót vásárolhassanak, jöllehet három évvel megelőzőleg I. Ferdinánd tiltotta a nyersbőr-kivitel Moldvába és Havasalföldre.²³ A XVI. század végén a kolozsváriak újabb kiváltságokat szereznek a „két Valachiával” folytatandó kereskedelemre, amelyet a politikai ellentétek olykor megzavartak.²⁴ Azokon a kereskedelmi kiváltságokon kívül, amelyeket Katonai Mihály és Bogner alias Gellyén Imre kapott a harmincad alóli mentességre és a román vajdaságokkal való szabad kereskedelemre vonatkozóan, egy ugyanabban az évben (1599 júniusában) kelt oklevél bizonyos Gheoreogh István nevű kereskedőt említ, aki az erdélyi kancellártól kapott garancia-levelével indult útnak áruival Kolozsvárról Moldvába.²⁵

A kolozsváriak — mint ahogy ez a kiváltságlevelekből és bírósági iratokból kitűnik — a XVI. században különösképpen élénk kereskedelmi tevékenységet fejtettek ki az erdélyi piacokon. Számos üzletet kötnek a besztercei, szebeni és brassói kereskedőkkel. Portékáikkal eljárnak Tordára, Máramaroszigetre, Gyulafehérvárra, de ugyanakkor Nagybányára, Nagykárolyba, a Szilágyságba, Berekre és Szászkezdre is. Vasat árulnak Nagykárolyban, Enyeden, Berethalmon, Meggyesen, kereskednek a segesváriakkal. E dolgozat terjedelmének korlátozottsága miatt e helyen nem térhetünk ki a kolozsváriak XVI. századi kereskedelmi tevékenységének bővebb elemzésére.

5

Azokkal a külföldi árucikkokkal, amelyeket Kolozsváron szándékoztak eladni, előbb a város piacán rakódtak ki országos vásárok alkalmával és vásárnapokon, vagy pedig a városfalakon belül az utcákon álló bódékban (*bolthe*), a város főterét uraló gótikus templom köré épített boltíves helyiségekben (*testudines*). 1562-ben említés történik kiskereskedőkről, akik a földre rakták ki portékájukat (*mercatores etiam merces suas in terram extendendo*), bár öt évvel azelőtt a városi tanács úgy határozott, hogy azokon a helyeken, ahol a kereskedők árulni szoktak, sátrakat kell építeni. Hogy helyhez kösse a többnyire vándorkereskedőket, a tanács bezáratta azoknak a fiatalabb kereskedőknek a bódéit, akik nem iratkoznak be a városi polgárok közé, nem nősülnek meg Kolozsvárt és nem szereznek ingatlant (*hereditates*).²⁶

Egy névtelen²⁷ kolozsvári kereskedőnek Kolozsváron a maga nemében egyedülálló üzleti naplója a XVI. század második feléből érdekes bepillantást enged a középkori kereskedő sokirányú tevékenységébe. A feljegyzések között

²³ Jakab, *Oklevéltár*. II. 35.

²⁴ Kvár város lvt. TT. 25. (1598. szept. 3.).

²⁵ Hurmuzaki—Densusianu, *Documente*. XII. 435—436.

²⁶ Kvár város lvt. *Protocolla iudiciaria*. 1590—1594. p. 26.

²⁷ Kvár város lvt. Számadáskönyvek, *Debitoris matris meae*. Anno 1565 kezdetű füzet a egyes számadások között. Jakó Zsigmondtól nyert felvilágosítás szerint e számadáskönyv Wolphard István feljegyzéseit tartalmazza.

Kolozsvárt, Nagyenyeden, Tordán és más helységeekben lakó emberek kifizetetlen tartozásai szerepelnek, akik különböző mennyiségű „közép” vasat, „kis”, azaz torockói vasat, vagy szenet vásároltak. Az említett kereskedő vaseladással foglalkozik, de ugyanakkor boltjában lila, aranysárga és zöld selymes posztót is árul, lóval kupeckedik (egy lupsai románnak elad „egy jó lovat”), ekevasat árul, vasat és faggyút, kristálytükröket, nagy mennyiségű búzát, szeget ad hitelbe; Bánffy Kristófnak és Thomaskónak, a boncikai uradalom tisztartójának ekét és vasat ad el; egy enyedi embernek iglauri vörös posztót, Karasia-szövetet, fahéjat, mazsolát és ólmot szállít, egyik óvári polgár számára 22 ökör- és négy tehénbőrt szerez stb. Ugyanesak ő pénzt is kölesönöz: 90 tallért Deák Mártonnak, 41 tallért a pozsonyi János deáknak, 200 tallért Stenczel Andrásnak stb., Ember János kolozsvári lakosnak pedig szántóföldet ad árendába. Ezen a számadáskönyvön kívül még egy másikat is vezet, amelyet „fekete regesztrum” néven emleget.

Kereskedőtevékenységének az elemzéséből általános érvényű következtetést vonhatunk le a kolozsvári kalmárok működésével kapcsolatban: a XVI. században a kereskedő Kolozsvárt nemesak egyetlen áru fajta adás-vételével foglalkozott. Nem voltak külön fűszer-, posztó- vagy marhakereskedők. Rendszerint ugyanaz a személy vásárolta fel és adta el a legkülönbözőbb jellegű árucikkeket: vasat, bort, posztót, fűszert, gabonát, lábasjószágot, ekevasat, bőrt stb., s egyben mint uzsorás kamatra helyezett ki pénzt. Valószínűleg hasonlóan jártak el az Erdély többi jelentősebb városában lakó kereskedők is.

6

A kereskedelmi tőke Kolozsvárt a XVI. században halmozódott fel, főképpen a külkereskedelem révén. A kolozsvári kereskedő gyakran ekeli be magát a külföldi áru erdélyi fogyasztója és az erdélyi termékek külföldi vásárlója közé. Gyakran a céhek által szivós kintartással védeltetett termelési területekre is behatol, és kézműves termékeket árusít. A kézműves termékekkel való belföldi kereskedés azonban továbbra is a termelők kezében marad, akik megakadályozzák a kereskedőket abban, hogy a belföldi piacon a termelő és a fogyasztóközönség között közvetítő szerepet játsszanak. A haszonra törekedő kereskedő, akár akarta, akár nem, hozzájárult a kereskedelem fejlődéséhez és az árutermelés fokozódásához. Viszont az árutermelés fellendülése egyértelmű volt mind a kereskedők számbeli szaporodásával, mind pedig olyan kereskedőréteg kialakulásával, amely jelentős tőkével rendelkezett.

Mint ismeretes, a külkereskedelemben nem a tényleges érték alapján történt az üzletkötés, hanem az aránytalan esere feltételei mellett,²⁸ vagyis úgy, hogy a kereskedő áron alul vásárolta meg a belföldi termékeket (marha, bőr stb.) s a határokon túl értékükön felüli áron adta tovább; illetve, hogy az idegenből hozott portékát drágábban árusította a hazai piacon, s ezáltal a kereskedő vagyona gyarapodhatott és létrejöhetett a kereskedelmi tőke. Saj-

²⁸ Karl Marx, *A 456z*, Bp., 1951. 111/3. 372.

nos, ninesenek adataink arra, hogy miképpen halmozódott fel a tőke egyes kolozsvári kereskedők kezében a XVI. század folyamán. Még ha ismernők is bizonyos cikkek kolozsvári eladási árát, akkor sem tudjuk, hogy milyen árat fizettek értük azon a helyen, ahol beszerezték, mennyibe került a szállítás stb. Egy tény azonban bizonyos: némelyik kolozsvári kereskedő, mint pl. Eppel Péter, a Rázmánok, Baráth (Münich) Sebestyén, Bodoni Mihály és mások, nagy pénzüsszegekkel rendelkeztek, és sok tízezer forintot fektettek behozatalra vagy kivitelre szánt árucikkekbe.³⁹ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a készpénz csak egy része volt a tőkének, a többit arany- és ezüstneműekben (ékszerek stb.), ingatlanokban (ház, szőlő, kert, szántó föld), illetve esereértékekben (szarvasmarhában, borbén, posztóban, szövettélékben, fűszerekben stb.) tartalékolták. Az árucserét közvetítő kereskedők nem a használati értékek eseréjére, mint végecélra fordították felhalmozott tőkéjüket, hanem üzleti spekulációk alapján tőkéjük állandó gyarapítására törekedtek.

Mit jelentett 5.000 forintnyi összeg a XVI. század közepén Kolozsvárt? Ez a tőke felért kb. 1.200 szarvasmarha árával, vagy napi 8 dénárral fizetett 20 napszamos közel tíz évi keresetével, vagy 10–20 szerényebb háznak az értékével, vagy kisebb birtoknak az árával.

Egyes kolozsvári kereskedők uzsoráskodással is foglalkoztak, pénzt vagy árut kölesönözve kézi zálogra vagy anélkül.⁴⁰ Az erdélyi nemességnek ebben a században észlelhető pénzüssége, valamint az a tény, hogy az áru-pénz viszony fejlődése folytán az erdélyi nemesek gyakran a tőlük függő tömegekre háritották azt a feladatot, hogy természetbeni jövedelmüket pénzbeni jövedlemmé alakítsák, ez utóbbiakat arra készítette, hogy szüntelen hitelt keressenek. A hitelügyletek jelentős helyet foglaltak el a kolozsvári kereskedők XVI. századi üzleti műveleteiben. Az okleveles anyag azonban nem teszi lehetővé, hogy pontosan eldönthessük, mikor van szó kereskedelmi hitelnnyújtásról s mikor uzsoráról.

Időnként a kamatra kölesönt adó kolozsvári kereskedők veszteségeket is szenvedtek. Például 1510-ben az erdélyi vajda katonái elzálogosították fegyvereiket a kolozsvári kereskedőknél, Szentgyörgyi Péter vajda viszont arra kényszerítette e kereskedőket, hogy az adósság kiegyenlítése nélkül szolgáltatassák vissza a fegyvereket.⁴¹ Más alkalommal megkapták ugyan követeléseiket, de nem a meghatározott időben, vagy pedig a tartozást nem készpénzben (*non numerata pecunia*) fizették vissza nekik, hanem „haszontalan holmiban”. János Zsigmond 1560-ban elrendelte, hogy aki pénzt szándékszik kölcsönözni kolozsvári kereskedőtől, meg kell esküdjék, miszerint a kölcsönvett összeget vagy pénzben fizeti vissza, vagy pedig arany-ezüstneműben — illetve bizonyos esetekben —, ékszerben, földben, szőlőben; végső esetben az adós tartozása kiegyenlítésének fejében köteles lemondani a házáról, a ruháiról, s ha még így sem képes adósságát teljesen fedezni, egy évre s három napra

³⁹ Goldenberg, i. m. IV. fejezet.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Kvár város lvt. H. 1. (1510. júl. 20.).

börtönbe lehet záratni.⁴² Adatok híján nem tudjuk eldönteni, melyek voltak a kölcsönzés feltételei, és hány százalékos lehetett a kamat.

Az adósok és hitelezők közötti viszonyt a városi jogszabályalkotáson alapuló írásos rendelkezések szabályozták, amelyeket *A Successioról való Tractatus*-ban (1603) foglaltak össze. A XVI. század folyamán kialakított szabályok, amelyek a módos kolozsváriak magántulajdonát voltak hivatva védeni, messzemenő jogokat biztosítottak a hitelezőknek, olyannyira, hogy módjukban állott adósukat megfosztani a szabadságtól és szolgájukká tenni; teljesen ki nem egyenlített tartozás esetében „az Adost az Creditor megh fogtathassa, es esztendeigh három napigh tarthassa, mindennap szaraz kenyeret és vizet adgyon innya. Annakutanna az fogsaghból ki cressze, meghesküttesse, hogy valamit talál tellyes eleteben, vagy műjével, vagy egyebkeppen, ha koldulással is, annak 2 részét az Creditornak adgya... Kiben ha megh ezalna, hat asztan vegezetre ugyan szolgajava teheti az Creditor ötet mind addigh, migh az Debitor az Creditor megh nem elegitheti.”⁴³

7

Kolozsvár a XVI. században Erdély egyik legfontosabb piaca volt. Mint már említettük, a század folyamán, főképpen a második felében, a szász kereskedelem fokozatosan háttérbe szorult a román, magyar, görög kereskedőkkel szemben — akiknek neve alatt gyakran török, macedón vagy román kereskedők, később pedig örmények és zsidók húzódtak meg. Kolozsvár gyakran jószemmel nézte ezt a versenyt, mivel csak a román fejedelemségekből érkezett kereskedők tudták ellátni kedvező feltételek mellett „török áruval” a várost, ha kerülő utakon jöve, sikerült kijátszaniuk a szebeni és brassói őrszemek éberségét és e városok árumegállítási joga értelmében nem kényszerültek ottan lerakni portékájukat.

A moldvai kereskedők ruhaneműeket (*ioppas et vestimenta*) hoztak Erdélybe, a kolozsvári szabók bosszúságára; a havasalföldi kereskedők Neago Basarab idejében halat szállítottak a kolozsvári piacra, és a Hóstátban rakták le.⁴⁴ A görög kalmárok, akiknek az 1551. évi országgyűlés megtiltotta, hogy Erdélybe jöjjenek török portékákkal és az itteni kereskedelem jogát a havasalföldi és moldvai románoknak biztosította, a román és karánsebesi kereskedőkkel együtt, megkerülték Brassót és Szebent, s így jutottak erdélyi területre.⁴⁵ Tekintettel arra, hogy a görög, román és magyar kereskedők némelykor nem Kolozsváron át vitték áruikat Magyarországra és Cseh- és Morvaországba, János Zsigmond 1560-ban elrendelte, hogy az általuk szállított összes árukat Kolozsváron rakják le, és adják el a városiaknak; a

⁴² Jakab, *Ohlevéltár*. II. 53—54.

⁴³ Kolozsvári Sándor—Óvári Kelemen (kiad.), *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. Bp., 1885. I. 296. (1675. évi kiegészítés.)

⁴⁴ Ștefan Metez, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și români din Cluj*. Cluj, 1935. V.

⁴⁵ Szilágyi Sándor (kiad.), *Erdélyi országgyűlési emlékek*. Bp., 1875. I. 299. — Hurmuzaki—Densușianu, *Documente*. XV/1. 512.

kolozsváriaknak pedig megadta a jogot, hogy ellenőrizzék az összes utakat és kobozzák el azoknak az áruit, akik megszegték ezt a rendelkezést.⁴⁶

Kolozsvárt a görög és más nemzetiségű kereskedők egy hétig szabadon árulhattak, azzal a feltétellel, hogy amint megérkeztek, azonnal értesítsék a bírót, és csak az ő engedélyével üssék fel a sátrukat.⁴⁷ Ez a szokás később oda módosult, hogy az egy heti határidőt három napra csökkentették. Ez azonban elégedetlenséget váltott ki a „szegények“ körében, mert a kolozsvári kereskedőtől nem tudtak olyan olcsón szarvasmarhát vásárolni, mint a görögöktől és másoktól vásárolhattak volna, ha ezektől megkövetelik, hogy hosszabb ideig maradjanak Kolozsváron és arra kötelezik őket, hogy állataikat elsősorban a lakosságnak adják el s csak azután a kereskedőknek. A havasalföldi és moldvai román és görög kereskedőkön kívül találkozunk Kolozsváron sózott halat áruló brassói, lugosi és karánsebesi román és szász kereskedőkkel is, akiket a város arra kötelezett, hogy három napon át nyitott hordókban s darabszámra áruljanak;⁴⁸ továbbá jártak ide szebeni és brassói kereskedők, akiket kolozsvári mértékek és súlyok használatára kényszerítettek,⁴⁹ török és szerb kereskedők, akik török árut hoztak, temesváriak, akik végszám árulták a posztót stb.

1538-ban a kolozsvári városi tanács megújította egyik régebbi határozatát, amelynek értelmében az áruval Kolozsvárra érkező budai, pesti és nagyvárad kerékedők egy hétig szabadon árulhassanak, azonban kizárólag csak a kolozsváriak számára.⁵⁰ Ez alkalommal megállapítják a posztófélék, bors, sáfrány, szegfűszeg, muszlin, arany-fonál, vörös szöttesek, taft, kalap, kés, faolaj, hering stb. eladásánál engedélyezett mennyiségeket és mértékegy-
ségeket.

Kolozsvár város jegyzőkönyvei gyakran emlékeznek meg Erdély más vidékeiről jött hivatasos vagy alkalmi kereskedőkről, akik árut hoztak eladni Kolozsvárra, többek között fémcikkeket, vagy nyersanyagot, vasat. Gyakran szerepelnek köztük zilahiak, akik „vasat, láncot és más vasárut és szerszámot“ hoznak eladásra;⁵¹ torockói, szilágysági, nagykárolyi és más vidékről való emberek, akikről a város vasrudakat és vasércet vásárol; brassóiak, szebeniek és mások, akik Kolozsvárt vasat szereznek, hogy távolabbi vidékeken adják el stb.

Ismeretes, hogy a középkorban minden város külön kereskedelmi politikát folytatott, amelyet a lakosság érdekközössége és a minden idegennel szembeni gyanakvó magatartás határozott meg. A városi tanács gazdasági politikája korlátozta a kereskedelmet, s a városi lakosság érdekében saját kézműves termékeinek és kereskedelmi cikkeinek eladását biztosította elsősorban. Ezért az idegen kereskedőket arra kényszerítették Kolozsváron, hogy meg-

⁴⁶ Jakab, *Oklevéltár*. II. 58–60.

⁴⁷ Kvár városi lvt. *Decreta centumviorum*. 1585–1605. p. 294.

⁴⁸ Kvár városi lvt. *Liber civitatis*. p. 10, 145.

⁴⁹ Uo. p. 14.

⁵⁰ Uo. p. 13–14.

⁵¹ Zilah város lvt. a kolozsvári Állami Levéltárban, 1594. dec. 17.

határozott idő alatt adják el áruikat, kizárólag a város lakói számára, a város által meghatározott mennyiségben és mértékek szerint, a nekik kijelölt helyen és bódékban. Némelykor csak országos vásár alkalmával engedtek idegeneket árulni. A tanács érdekelve volt a város gazdasági erejének gyarapodásában, tehát minél több tőkének Kolozsváron való lekötésében, s ezért megtiltotta, hogy kereskedő mindaddig felvétesse magát a város polgárai közé, míg házat és más ingatlan javakat nem szerzett Kolozsváron.⁵² Ennek az intézkedésnek többek között az is volt a célja, hogy szaporítsa a jómódú, közterhek viselésére alkalmas polgárok számát és a városhoz ingatlan javakkal kötött helybeli kalmárok révén fellendítse a kereskedelmet.

Hogy saját kereskedőinek kedvezzen, a városi tanács megtiltotta néha az idegen kereskedőknek, hogy az országos vásárokon kívül máskor is áruljanak, meghatározta, hogy milyen mértéket használjanak. Pl. a borsot, sáfrányt, gyömbért — fonttal, a vásznat — véggel, a „leveles“ és a török vásznat — forintjával, a cukrot — fertálllyal kellett mérni (1597). Szabályozták az idegen kereskedők által hozott friss és sózott halak árusítását, megtiltották „az idegen és máshonnan való kereskedőknek és vásárosoknak“, hogy tetszés szerinti időben és órában nyissák ki a sátrukat, hogy lovat és szarvasmarhát vásároljanak „a város határain belül“ stb.⁵³

Nem tudjuk, vajon ezeket a kolozsvári kereskedők érdekeit szolgáló intézkedéseket a kalmárok közös fellépése eredményeként fogantatosította-e a tanács. Az azonban bizonyos, hogy a kolozsvári kereskedők — akárcsak a többi erdélyi városban — nem tömörültek külön testületekbe. A társulások, amelyeket néhány kereskedő alakított, vagy a középkorban a külkereskedelmet fenyegető veszedelmekkel (hübérurak erőszakoskodása, útonállók stb.) szembeni szervezkedés egyik formájának tekinthetők, vagy pedig a több tőke összefogásának a szükségéből jöttek létre, azzal a céllal, hogy közösen nagyobb-szabású üzleteket kössenek. Ezeknek a társulásoknak azonban nem volt testületi jellegük, hiányzott a középkori kézműves-csoportosulásokhoz hasonló szervezeti formájuk, alapszabályzatuk.

Igy tehát Kolozsvár, mely kezdetben mezőgazdasági jellegű település volt, néhány százados fejlődés után Erdély fontos gazdasági központjává vált. A XVI. században elért virágzó állapota nemcsak a kézművesség fellendülésének tulajdonítható, hanem az ország határain belül és kívül egyaránt élénken folyó kereskedelmének is. A fejlődő ipar és kereskedelem, a város életének e nélkülözhetetlen tényezői révén nyerte Kolozsvár a jól megérdemelt „kinccses város“ melléknevet.

SAMUIL GOLDENBERG

⁵² Jakab, *Tört.* II. 627—628.

⁵³ Kvár város lvt. *Decreta centumvirorum, 1556—1565*, p. 36. (1558). 262.